

Розділ 2. Міжнародні економічні відносини

УДК 351

DOI: 10.31732/2663-2209-2020-59-16-23

ПОЛІТИЧНИЙ АКТИВІЗМ В ІСЛАМІ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ З МУСУЛЬМАНСЬКИМИ КРАЇНАМИ

Аулін О.А.

к.філос.н., доцент кафедри іноземних мов та загальноосвітніх дисциплін, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна, тел.: (097)-657-34-94, e-mail: sozionik@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7304-7182>

POLITICAL ACTIVISM IN ISLAM AS AN IMPORTANT FACTOR OF STRATEGIC COMMUNICATIONS WITH MUSLIM COUNTRIES

Aulin O.

Ph.D. (Philosophy), associate professor of foreign languages and general disciplines department, "KROK" University, Kyiv, st. Tabirna, 30-32, 03113, Ukraine, tel. : (097)-657-34-94, e-mail: sozionik@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7304-7182>

Анотація. В статті проаналізовано характер впливу політичного активізму в ісламі на стратегічні комунікації з мусульманськими країнами й розглянути моменти, які негативним чином можуть впливати на сферу державної безпеки України. Метою статті є визначення основних акторів ісламського політичного активізму, а також аналіз впливу цього феномену на розвиток стратегічних комунікацій державних органів з мусульманськими країнами. Визначені головні актори ісламського політичного активізму та ідеологічні відмінності між ними. Доведено, що в сучасних умовах головними силами в політичного активізму в ісламі є суфії та ісламісти, між якими точиться постійне протиборство. Зазначено, що головною метою суфіїв у немусульманській країні є досягнення конструктивного діалогу з місцевою державною владою для захисту інтересів своїх вірян у релігійно-соціальній сфері. Водночас політична активність суфіїв найчастіше має вимушений характер, звичайно йдеться про відповідь на дії ісламістів. Розглянуто основні етапи формування ісламістської ідеології. Показано, що велика частка сучасних ісламістських організацій беруть на озброєння ідеї «Братів-мусульман». Звертається увага на те, що кінцева мета ісламістів – створення всесвітнього мусульманського Халіфату, з правовою системою, заснованою на шаріаті (тобто фактично йдеться про знищення інших форм державного управління). У багатьох мусульманських країнах сьогодні при владі знаходяться прихильники ісламістської ідеології. Акцентовано увагу на тому, що навіть «помірковані ісламісти» у стратегічних комунікаціях намагаються активно використовувати етноконфесійні й політико-економічні чинники для поширення свого впливу на важливі для них регіони з метою отримання переваг безпосередньо для себе або для захисту інтересів своїх етнічноблизьких одновірців. Аналізуються можливі наслідки від втілення Анкарою в життя політичної ідеології, що відчуває значного впливу концепції «неоосманізму», орієнтованої на відновлення турецького домінування на теренах колишньої Оттоманської імперії.

Ключові слова: політичний активізм; іслам; державне управління; державна політика; державна безпека; ісламісти; салафіти; джихадісти.

Формули: 0; **рис.:** 0; **табл.:** 0, **бібл.:** 17.

Annotation. The article analyzes the nature of the influence of political activism in Islam on strategic communications with Muslim countries and considers the points that may negatively affect the sphere of state security of Ukraine. The aim of the article is to identify the main actors of Islamic political activism, as well as to analyze the impact of this phenomenon on the development of strategic communications between government agencies and Muslim countries. The main actors of Islamic political activism and ideological differences between them are identified. It is proved that in modern conditions the main forces of political activism in Islam are Sufis and Islamists, between whom there is a constant confrontation. It is noted that the main goal of Sufis in a non-Muslim country is to achieve a constructive dialogue with local authorities to protect the interests of their believers in the religious and social sphere. At the same time, Sufi political activity is often forced, usually in response to Islamist actions. The main stages of the

formation of Islamist ideology are considered. It is shown that a large proportion of modern Islamist organizations adopt the idea of the "Muslim Brotherhood". Attention is drawn to the fact that the ultimate goal of the Islamists is to create a global Muslim caliphate, with a legal system based on Sharia (that is, in fact, the destruction of other forms of government). Proponents of Islamist ideology are in power in many Muslim countries today. Emphasis is placed on the fact that even "moderate Islamists" in strategic communications try to actively use ethno-confessional and political-economic factors to spread their influence to important regions in order to gain benefits directly for themselves or to protect the interests of their ethnically close believers. The possible consequences of Ankara's implementation of a political ideology that is significantly influenced by the concept of "neo-Ottomanism", aimed at restoring Turkish dominance in the former Ottoman Empire, are analyzed.

Key words: political activism; islam; public administration; public policy; state security; islamists; salafists; jihadists.

Formulas: 0; fig.: 0; tabl.: 0; bibl.: 17.

Постановка проблеми. Сьогодні прихильники радикального сегменту політичного активізму в ісламі (ісламського політичного активізму) стають одними з головних світових ньюсмейкерів. Значна частина пов'язаних з ними новин, присвячена актам психологічного, а іноді й фізичного насильства: закликам до знищення незгодних з їх інтерпретацією ісламських догматів, проявам неприязні до іновірців, терактам тощо. Поруч з цим часто виникає термінологічна плутанина з назвами ісламських акторів. У результаті формується упереджене ставлення до мусульман в цілому (хоча більшість із них є прихильниками суфізму, для яких пріоритетом є толерантність у відносинах з владою й представниками інших конфесій). Такі викривлені уявлення призводять до сек'юритизації (затвердження в якості загрози) ісламу в цілому і, як наслідок, створюють серйозні проблеми у контексті стратегічних комунікацій державних органів із мусульманськими країнами. Це дуже актуально для України, де мешкають сотні тисяч мусульман, які є однією з найактивніших соціальних груп населення, що відчуває значного ідеологічного впливу з боку закордонних мусульманських, зокрема ісламістських, центрів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато аспектів життєдіяльності мусульманських суспільств знайшли своє відображення у дослідженнях таких вітчизняних і закордонних ісламознавців як: В. Бартольд, Д. Брильов, Г. Грюнебаум, Дж. Еспозіто, Р. Жангожа, Р. Ірвін, М. Кеппель, М. Кирюшко, З. Левін,

С. Наср, О. Руа, М. Степанянц, Л. Сьюкіяйнен, І. Фадєєва, М. Явуз, О. Ярош та інших. Політичний активізм в ісламі звичайно розглядається цими авторами в релігійно-політичному контексті. Відсутність робіт, в яких цей феномен аналізується з точки зору державного управління може негативним чином позначитися на зовнішніх та внутрішніх комунікаціях з ісламськими акторами, зокрема у безпековій сфері.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення основних акторів ісламського політичного активізму, а також аналіз впливу цього феномену на розвиток стратегічних комунікацій державних органів з мусульманськими країнами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні порядок денний у сфері політичного активізму в ісламі визначається протистоянням двох глобальних сил: суфіїв та ісламістів. Атрибутивні ознаки суфізму можна віднести до релігійно-соціальної площини. Ісламізму – до політико-релігійної. На погляд Д. Брильова, суфізм є інтегральною системою релігійно-філософських концепцій та особливих форм релігійної практики, пристосованих, до безпосереднього спілкування з Богом, і, водночас, до загальноприйнятих норм мусульманської моралі. Визначальними рисами ісламізму є звинувачення у невірності всіх мусульман, які не погоджуються з поглядами ісламістів (такфір), концепція збройного джихаду як обов'язку мусульманина, відмова підкорятися уряду, який визнано неісламським, та зобов'язання боротися із ним в тому числі шляхом збройної

боротьби. Дослідник вважає, що ісламізм не може бути віднесений до релігійного фундаменталізму, оскільки є різновидом модернізму. На відміну від традиціоналізму (у вигляді суфізму), метою якого є побудова ісламського суспільства, ісламізм спрямований на розбудову „ісламської” держави у відповідності до західної концепції держави як такої [1, 17-20].

Домінування суфізму в мусульманському світі спостерігається вже з XIII століття. Відносини суфіїв з державною владою можна охарактеризувати як конструктивний діалог. Суфійські релігійні ордени – тарікати були найбільш активними в релігійної та соціальної сферах життєдіяльності мусульманської спільноти. Водночас у періоди вимушеної політизації суфізму відчувався його духовний занепад – «обмирщення» [2].

Практично з початку власної історії тарікати виступали як натхненники і ватажки опору хрестоносцям в XI-XIII ст., а починаючи з XV ст. – європейським колонізаторам. Водночас у керівництва тарикатів нерідко зосереджувалися суттєві матеріальні ресурси, які утворювали важелі економічного характеру. Внаслідок традиційно великого авторитету в широких прошарках населення суфії мали можливості гарантувати місцевій владі певну політичну стабільність [3]. Це розуміли майже всі колоніальні держави: перемігши тарікати на полі бою, вони надалі співпрацювали з ними.

Крах колоніальних режимів обернувся проти суфіїв, яких почали переслідувати націоналісти або соціалісти, що приходили до влади в результаті національно-визвольних змагань, і “...без симпатій дивилися на ‘марновірство’ та ‘ідолопоклонство’ релігійних ‘реакціонерів’”. Спроби знищити тарікати, які робили, зокрема, кемалісти в Туреччині 1920-1930-х років закінчилися невдачею. У другій половині XX ст. тарікати почали відроджуватися. Разом з тим у наслідок репресивних дій нової влади в деяких країнах виник релігійно-ідеологічний

вакуум, який намагалися заповнити ісламісти. Там, де тарікати зберегли своє становище (наприклад, у Сенегалі), вони не дозволили ісламізму “розвиватися більшою мірою, ніж це відповідало їхнім інтересам, і покінчили з ним, ледь така загроза стала реальною”.

Основні положення ісламістської ідеології були закладені в XIV ст. сирійським богословом Ібн Таймійєю і стосуються двох основних питань. По-перше, чи можна вважати мусульманином людину, яка живе не за шаріатом. По-друге, як ставитися до правителя, який керує країною не у відповідності з ісламом. Мусульман, які не дотримуються основних обов’язків і заборон ісламу, Ібн Таймійя оголосив невірними (тобто здійснив такфір). Крім того, Ібн Таймійя був переконаний, що ні в Корані, а ні в сунні немає положень для традиційної теорії халіфату або імамату. Ключову роль у соціальної організації суспільства він надавав уммі – всесвітній спільноті мусульман. Завдання, покладені на умму, не можуть бути виконані без підтримки державної влади. Проте суспільство має право зсунути халіфа або султана, якщо він не виконує умови “договору” [4].

У середині XVIII ст. ідеологічним наступником Ібн Таймійї став Мухаммад Ібн Абд аль-Вагаб із Аравії, ім’я якого отримав релігійно-політичний рух радикального характеру. Ваххабізм виник як реформаторський релігійно-політичний напрям у сунізмі. Його метою стало повернення до першоджерел ісламу і до тих засад, на яких ця релігія існувала у перші сторіччя після свого виникнення [5]. Їх ідеї були розвинені у XIX ст. Джамал ад-Діном ал-Афгані, Мухаммедом Абдо та Абд ар-Рахманом ал-Кавакібі і стали ідеологічним підґрунтям для сучасного ісламізму, в тому числі найбільш відомої ісламістської організації “Брати-мусульмани” (Аль-Іхван аль-Муслімун, далі – «іхвани»).

Засноване в 1928р. об’єднання «іхванів» його фундатор єгиптянин Хасан ал-Банна дефініціював як «Салафістський рух, ортодоксальний шлях, суфійську

реальність, політичну організацію, спортивну групу, наукове і культурне товариство, господарську компанію і соціальну ідею» [6]. Виникнення руху «іхванів» часто вважають відповіддю на припинення існування Кемалем Ататюрком в 1924 р. Османського Халіфату. Зазвичай «іхвани» позиціонують себе і розглядаються західними експертами як “помірковані ісламісти” [7]. У 1950-х роках погляди Ібн Таймійї, Мухаммада Ібн Абд аль-Вагаба та Хасана аль-Банни стали основою для концептуальних підходів тодішнього головного ідеологу єгипетських “Братів-мусульман” Сеїда Кутба, які в подальшому було покладено в основу ідеології практично всіх радикальних ісламістських організацій та рухів. Кутб виділяв два головних методи боротьби за панування ісламу – переконання і воєнні дії. Спочатку за допомогою зброї мусульмани знищуватимуть інститути джахілії (позаісламського язичництва). Після встановлення ісламської системи акцент робиться на переконання в тому, що іслам – єдина істинна віра. Захоплення політичної влади за С. Кутбом – це головний релігійний обов’язок ісламського руху, а всі суспільні системи, інститути та традиції, що перешкоджають цьому, мають бути знищені [8].

На початку 1950-х років «Брати-мусульмани» стали великою релігійно-політичною силою в Єгипті та сусідніх країнах. Після державного перевороту, який очолив Гамаль Абдель Насер, «іхвани» змагалися за владу з єгипетськими націоналістами. Після невдачі на батьківщині вони масово емігрували до Саудівської Аравії, де значна кількість «Братів-мусульман» викладала в учбових закладах, і в такий спосіб розповсюджувала свою ідеологію. У грудні 2002 р. міністр внутрішніх справ Королівства Саудівська Аравія принц Нейєф звинуватив «іхванів» у тому, що “вони політизували іслам”. Він заявив: “Ми занадто підтримували “Братів-мусульман”, які є причиною проблем в

арабському світі й, можливо, також в мусульманському світі” [9].

Поруч з цим державна влада королівства традиційно надавала фінансову та іншу допомогу певним течіям так званих салафітів. Для останніх загалом характерними є шанування «праведних попередників», ригористична інтерпретація Корану і хадисів, а також негативне ставлення до прихильників інших ісламських течій і, навіть, чотирьох основних ісламських правових шкіл – мазхабів. Ще однією з загальних рис салафітів є критичне ставлення до західної демократії, з її вільним волевиявленням та іншими атрибутами [10].

Серед салафітів розрізняють 3 найбільших течії. Левову частину салафітів складають мадхаліти, названі на честь саудівського шейха Рабі ал-Мадхалі, їх звичайно зараховують до пуристів і ваххабітів. Головні відмінні риси мадхалітів – політичний конформізм і занурення у релігійне самовдосконалення. Однак, сьогодні частина мадхалітів бере активну участь у бойових діях в Лівії, демонструючи в такий спосіб свої політичні уподобання. Опонентами мадхалітів виступають послідовники ідей сирійського шейха Мухаммада Сурура Зайн аль-Абідіна - «суруріти». Вони відкидають можливість будь-яких контактів мусульманських і немусульманських країн, допускають мирний опір «несправедливим правителям», але виступають проти їх насильницького повалення. Сам Мухаммад Сурур раніше належав до організації «Братів-мусульман».

Формування джихадистської течії у салафізмі звичайно розглядають як відповідь на окупацію Палестини і відмову арабських країн від боротьби з Ізраїлем; збройну війну проти Радянського Союзу у Афганістані; а також проти Індії у Кашмірі; посилення впливу країн Заходу, насамперед, США на Близькому Сході та співпрацю з ними правлячих режимів арабських країн. Цьому сприяв також квієтизм і політична пасивність офіційного пуристського салафізму,

який домінував у релігійних установах Саудівської Аравії, Йорданії та країн Перської Затоки.

Перемога ісламської революції в Ірані 1979 року і оформлення ідеї її експорту також стали важливими віхами в розвитку ісламізму. Потужним поштовхом для зміцнення впевненості в силі ісламізму став виклик, кинутий іранською владою Сполученим Штатам Америки. Проте шийтський характер революції не дозволив свого часу поширити її основні ідеї на країни сунітської більшості [11].

Подальші спроби створити майданчик для об'єднання мазгабів, а фактично шийтської і сунітської течій ісламу в рамках Конгресу ісламської солідарності поки ще не принесли тих результатів, на які очікувала державна влада в Тегерані.

В 1990-і роки спостерігався підйом політичного активізму в ісламістському середовищі та його подальша радикалізація. Цьому сприяли перемога ісламістів над СРСР в Афганістані, відкриття мусульманських республік колишнього Радянського Союзу для ісламістської експансії, події в Боснії, Косово, тактична перемога джихадистів у Чечні. Своєрідним підсумком розвитку подій стала поява такого терористичного інтернаціоналу як «Аль-Каїда», що взяла на себе відповідальність за теракти 11 вересня у США.

Новий більш небезпечний радикально-ісламістський феномен у вигляді «Ісламської держави» з'явився після вторгнення американців в Ірак у 2003 р. Тоді трапилося об'єднання повстанських і джихадистських сил завдяки державній політиці підтриманого Білим домом прошітського уряду Іраку, який взяв курс на маргіналізацію сунітської меншини. Подібна державна політика викликала зростання сунітського реваншизму, який об'єднав несумісні до того ідеологічно рухи – від суфіїв-традиціоналістів і баасистів-секуляристів до “братів-мусульман” і салафітів-джигадистів [10]. На жаль, до складу джихадистів входила певна кількість українських мусульман.

Сучасну ситуацію у лавах ісламістів за термінологією О. Руа можна розглядати як формування постісламістського суспільства. Наслідки Арабської весни і особливо події, пов'язані з «Ісламською державою» глибоко змінили відносини між ісламом і політикою. «Надмірна політизація релігії ісламістами призвела до парадоксального результату: мусульманські релігійні почуття стали шукати автономний простір і способи самовираження або за межами політики, або в її тіні. Тим самим вони підживлюють суперечливі, але все більш популярні форми релігійності - від закликів до поширення шаріату до відродження суфізму» [12].

На думку більшості вітчизняних силовиків та експертів, сьогодні на території України немає прямої загрози від радикальних ісламістів. Про це, зокрема, в ефірі телеканалу "112 Україна" заявив начальник Головного управління розвідки Міністерства оборони України Вадим Скібіцький. "За тією інформацією, яка є в головному управлінні розвідки Міністерства оборони України, можна сказати, що прямої загрози саме діяльності або роботи ісламістів на території України немає. В основному Україна використовується як транзитна зона", - сказав він. Поруч з цим слід брати до уваги іміджеві втрати державної влади України. Це негативним чином позначається на відносинах з європейськими партнерами. Останні потерпають від терористичних атак ісламістів, частина з яких потрапляє з Близького Сходу в Західну Європу саме через українську територію.

Водночас, крім «транзитних» у ісламістів існують інші інтереси в Україні, які також зачіпають сферу державної безпеки. Яскравим прикладом можуть слугувати стратегічні комунікації з Туреччиною. Анкара традиційно декларує наміри щодо поглиблення стратегічного співробітництва з Україною, періодично виступає з демаршами проти дій російської окупаційної влади в Криму, іноді закриває свої порти для суден із Криму. Однак, на піку російсько-турецького конфлікту через

збитий бомбардувальник в 2016 році, за даними Держслужби статистики України, вітчизняні виробники експортували до Туреччини товарів загальною вартістю \$ 2,49 млрд., російські - \$ 13,69 млрд. [13].

Серед спільних турецько-російських проектів – побудова росіянами АЕС «Аккую» вартістю біля \$ 20 млрд. У 2017 р. країною-партнером однієї з найбільших світових виставок - 86-ї Міжнародної виставки-ярмарки (IEF-2017) в Ізмірі стала РФ. У тому ж році Асоціація незалежних промисловців і підприємців Туреччини (MÜSİAD) підписала угоду про економічне співробітництво зі Ставропольським краєм РФ [14] тощо.

Повертаючись до стратегічних комунікацій між двома країнами, то слід зазначити, що з турецького боку вона має досить специфічні риси. Так, крім досить «прагматичних» відносин з обома учасниками «російсько-українського конфлікту» і виступів проти Кремля на захист прав виключно українських мусульман, на стратегічні комунікації Туреччини великого впливу завдає концепція неоосманізму.

Впровадження цієї концепції в стратегічних комунікаціях Анкари зазвичай пов'язують з особистістю Ахмета Давутоглу, який вийшов із наукового середовища і в подальшому обіймав вищі міністерські й партійні пости. У 2001р. була опублікована його книга «Стратегічна глибина. Міжнародне положення Туреччини», в якій описується стратегія перетворення ТР у глобального гравця світової політики [15].

У програмній промові на фракції «Партії справедливості і розвитку» (АКР) у квітні 2016 р., будучи одночасно прем'єр-міністром і лідером партії влади, Давутоглу, зокрема, заявив: «Ми не забуваємо про Балкани, Близький Схід, Кавказ і Середню Азію ... Ніхто не зможе змусити нас піти з цих регіонів ... Частина турецького серця знаходиться в Стамбулі, частина в Медині, частина в Єрусалимі» [16].

У зв'язку з цим становить інтерес висновок М. Хакана Явуза, про те, що

«неоосманський» підхід пов'язаний з побудовою нової «національної ідентичності» і переведенням її в зовнішню політику з використанням історичних, культурних і релігійних зв'язків Туреччини з колишніми османськими територіями» [17].

Особливостями такого курсу є зосередженість виключно на власних національних (в першу чергу економічних) інтересах, панісламська, ісламістська і пантюркістська риторика, а також особлива увага до світової периферії в контексті розширення (відновлення) інтеграційної бази. Звідси впливає висока динаміка політичних зусиль Туреччини у близькосхідних, балканських і причорноморських (включаючи Кавказ) справах, дещо менший інтерес (за умови відсутності серйозних криз) до Центральної і Південно-Східної Азії. Стратегічна комунікація з країнами Заходу часто здійснюється в реактивному режимі: «дія з боку ЄС і / або США - протидія ТР». З Іраном, Росією, Саудівською Аравією та іншими монархіями Перської Затоки створюються ситуативні союзи, або формуються наближені до них за формою двосторонні відносини.

На початку 1990-х рр., після краху соціалістичного табору, стратегічні комунікації Туреччини в Причорномор'ї були спрямовані на те, щоб отримати роль регіонального лідера. Ці наміри Анкари викликали протидію не тільки з боку РФ, але й США. За словами генерального консула Туреччини в Одесі, Анкару в гуманітарній сфері відносин з Україною, в першу чергу, цікавлять питання, пов'язані з кримськими татарами, турками-месхетинцями та гагаузами. Таким чином, в зону «особливих» інтересів ТР потрапляють Крим, частина Одеської області і, меншою мірою, Донбас. Таке ставлення до міждержавних відносин досить об'єктивно характеризує етнонаціональний сегмент двосторонніх стратегічних комунікацій і в цілому їх характер.

Висновки. Під час підготовки та прийняття управлінських рішень, особливо

у контексті стратегічних комунікацій з мусульманськими країнами, слід враховувати такі важливі моменти, що торкаються політичного активізму в ісламі:

- сьогодні в світі сунітського політичного активізму є 2 глобальних актори: суфії (традиціоналісти) та ісламісти (реформатори), які мають стійкі зв'язки зі своїми одновітцями за кордоном;

- головною метою суфієв у немусульманській країні є досягнення конструктивного діалогу з місцевою державною владою для захисту інтересів своїх вірян у релігійно-соціальній сфері, політична активність суфієв найчастіше має вимушений характер;

- велика частка сучасних ісламістських організацій беруть на озброєння ідеологію «Братів-мусульман», їх кінцева мета – створення всесвітнього мусульманського Халіфату, з правовою системою, заснованою на шаріаті (тобто фактично йдеться про знищення інших форм державного управління);

- у багатьох мусульманських країнах при владі знаходяться прихильники ісламістської ідеології: в Туреччині (помірковані ісламісти), Ірані (шіїтська модель ісламізму), Лівії; салафітська модель популярна в Саудівській Аравії та інших монархіях Перської Затоки (за виключенням Катару, який традиційно є головним спонсором ісламістських рухів, пов'язаних із «Братами-мусульманами») тощо;

- навіть «помірковані ісламісти» у стратегічних комунікаціях намагаються активно використовувати етноконфесійні й політико-економічні чинники для поширення свого впливу на важливі для них регіони з метою отримання переваг безпосередньо для себе або для захисту інтересів своїх етнічноблизьких одновітців.

Враховуючи викладене, подальші розвідки доцільно проводити в напрямку вивчення особливостей сек'юритизації ісламу в державній політиці європейських і мусульманських країн з метою аналізу

такого досвіду для можливого подальшого використання в Україні.

Література:

1. Брильов Д. В. Суфізм та ісламізм: глобальний та локальний контекст: автореф. дис...канд. філос. наук : 09.00.11 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2011. 19 с.
2. Бабаджанов Б. К вопросу о восприятии статуса суфийского шейха (на примере Х^ваджа Ахрара). *Arabia Vitalis. Арабский Восток, ислам, древняя Аравия*. 2005. С. 177-190.
3. Кепель Ж. Д. Экспансия и закат исламизма : учебное пособие / пер. с фр. В.Ф. Денисова. Москва : Ладомир, 2004. 468 с.
4. Ланда Р. Г. Политический ислам: предварительные итоги : учебное пособие. Москва : ИБВ, 2005, 286 с.
5. Білозор Д. В. Ваххабізм: релігійно-політична сутність та історичні трансформації: автореф. дис. канд. філософ. наук: 09.00.11 / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Київ, 2009. 16 с.
6. Только в одной области Таджикистана за 2016 год осуждены 20 имамов. URL: <https://theopenasia.net/ru/post/tolko-v-odnoy-oblasti-tadzhikistana-za-2016-god-osuzhdeny-20-imamov>.
7. Мусульманська спільнота України: інституціоналізація і розвиток / під заг. ред. Ауліна О.А. Вінниця, 2016. 400 с. URL: <http://islamicstudies.in.ua/knigi/66-islam-i-politika-ideologiya-rukhi-organizatsiji>.
8. Коровиков А. Сайид Кутб – идеолог исламского экстремизма. *Религии мира. История и современность. Ежегодник*. 1987. С. 127-128.
9. Понкин И. Ислам во Франции : учебное пособие. Москва : Учебно-научного центра довузовского образования, 2005. 196 с.
10. Аулін О. А., Брильов Д. В., Пророченко Н.О., Ярош О. А. Ислам і політика: ідеологія, рухи, організації : навчальний посібник. Київ : ТОВ «ДЕОНІС ПЛЮС», 2019. 369 с.
11. Гринин Л. Е. Исламизм: история и современность. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/islamizm-istoriya-i-sovremennost>.
12. Руа О. Глобализированный ислам: в поисках новой уммы URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/globalizirovannyy-islam-v-poiskah-novoy-ummy>.
13. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Експорт–імпорт товарів за країнами світу у 2016 році. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
14. Ассоциация MÜSIAD подписала с Россией соглашение о сотрудничестве со Ставропольским краем. URL: <http://www.trt.net.tr/russian/iz-rossiiskogo-i-turietskogo-mira/2017/08/18/assotsiatsiia-musiad-podpisala-s-rossiiei-soghlasheniie-o-sotrudnichestvie-so-stavropol-skim-kraiem-792775>.

15. Ahmet Davutoğlu. *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, 2001. 584 p.

16. Турция объявила о сфере своих интересов: Балканы, Ближний Восток, Кавказ и Средняя Азия. URL: <http://www.kavkazcenter.com/uss/content/2016/04/01/111893/turtsiya-obyavila-o-sfere-svoikh-interesov-balkany-blizhnij-vostok-kavkaz-i-srednyaya-aziya.shtml>.

17. Yavuz M. H. *Social and Intellectual Origins of Neo-Ottomanism: Searching for a Post-National Vision*. *Die Welt des Islams*. 2016. №56. Pp. 438-465.

References:

1. Brylov, D. V. (2011), *Sufizm ta islamizm: hlobalnyi ta lokalnyi kontekst* [Sufism and Islamism: global and local context]. Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka [in Ukrainian].

2. Babadzhanyan, B. K. (2005), "On the question of perception of the status of a Sufi sheikh (on the example of Hwaja Ahrar)", *Arabia Vitalis. Arabskij Vostok, islam, drevnyaya Araviya*, pp. 177-190.

3. Kepel, Zh. D. (2004), *Ekspansiya i zakat islamizma* [Expansion and decline of Islamism], Ladomyr, Moscow, Russia, 468 p.

4. Landa, R. H. (2005), *Politicheskij islam: predvaritel'nye itogi* [Political Islam: Preliminary Results], IBV, Moscow, Russia, 286 p.

5. Bilozor, D. V. (2009), "Wahhabism: religious and political essence and historical transformations", Ph.D. Thesis, Philosophy, Taras Shevchenko National University of University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, 16 p.

6. In one region of Tajikistan alone, 20 imams were convicted in 2016. Retrieved from: <https://theopenasia.net/ru/post/tolko-v-odnoy-oblasti-tadzhikistana-za-2016-god-osuzhdeny-20-imamov>.

7. Aulina, O. A. (2016), *Musulmanska spilnota Ukrainy: instytutsionalizatsiia i rozvytok* [The Muslim community of Ukraine: institutionalization and development], Vinnytsia, Ukraine, 400 p. Retrieved from: <http://islamicstudies.in.ua/knigi/66-islam-i-politika-ideologiya-rukhi-organizatsiji>.

8. Korovykov, A. (1987), "Sayyid Qutb is an ideologue of Islamic extremism", *Religii mira. Istoriya i sovremennost'. Ezhegodnik*, pp. 127-128.

9. Ponkyn, Y. (2005), *Islam vo Francii* [Islam in France], Uchebno-nauchnogo centra dovuzovskogo obrazovaniya, Moscow, Russia, 196 p.

10. Aulin, O. A. Bril'ov, D. V. Prorochenko, N.O. and Yarosh, O. A. (2019), *Islam i polityka: ideolohiia, rukhy, orhanizatsii* [Islam and politics: ideology, movements, organizations], TOV «DIEONIS PLIUS», Kyiv, Ukraine, 369 p.

11. Hrynyn, L. E. (2020), "Islamism: history and modernity", retrieved from : <https://cyberleninka.ru/article/n/islamizm-istoriya-i-sovremennost>.

12. Rua, O. (2020), "Globalized Islam: in search of a new ummah", retrieved from : <https://cyberleninka.ru/article/n/globalizirovannyi-islam-v-poiskah-novoy-ummy>.

13. Official site of the State Statistics Service of Ukraine (2020), "Export-import of goods by countries of the world in 2016", retrieved from : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

14. The MÜSIAD Association has signed a cooperation agreement with Russia with the Stavropol Territory (2020), retrieved from : <http://www.trt.net.tr/russian/iz-rossiiskogo-i-turietskogo-mira/2017/08/18/assotsiatsiia-musiad-podpisala-s-rossiiei-soghlashenie-o-sotrudnichestvie-so-stavropol-skim-kraiem-792775>.

15. Ahmet Davutoğlu (2001), *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, 584 p.

16. Turkey has declared its areas of interest: the Balkans, the Middle East, the Caucasus and Central Asia (2020), retrieved from : <http://www.kavkazcenter.com/uss/content/2016/04/01/111893/turtsiya-obyavila-o-sfere-svoikh-interesov-balkany-blizhnij-vostok-kavkaz-i-srednyaya-aziya.shtml>.

17. Yavuz, M. H. (2016), "Social and Intellectual Origins of Neo-Ottomanism: Searching for a Post-National Vision", *Die Welt des Islams*. №56. Pp. 438-465.

Стаття надійшла до редакції 18.09.2020 р.